

УДК 3.321(477)

РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК В СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Андрій Васьків

*Львівський національний університет імені Івана Франка
бул. Університетська 1, м. Львів 79000, Україна, тел. (0322) 96-41-47*

Стаття присвячена дослідженню зв'язку політики та релігії в сучасному політичному процесі України. Розглядаються важелі впливу релігії та церкви на українське політичне середовище, політико-конфесійні аспекти цього впливу, місце релігійного чинника у діяльності та програмах українських політичних партій. Аналізується роль релігії та церкви у виборчому процесі, проблема створення помісної церкви в Україні.

Ключові слова: політика, релігія, церква, політичний процес.

Релігія та політика є тими духовно-соціальними явищами, які в історії людства завжди були надзвичайно тісно пов'язані. Їхнє відокремлення можливе лише у сфері виключно теоретичній. Кінець ХХ століття вже вкотре виявляє тенденції впливу релігійно-церковного фактора на політичне життя багатьох країн світу. Цей вплив характеризується напруженістю, дуже складною динамікою, посиленням “зворотньої реакції” – втручанням політичних структур у релігійні справи. Ці процеси часто набувають взаємодетермінаційного характеру, нерідко приводять до порушення прав людини, чинного законодавства, що регулює державно-церковні взаємини тощо. Наслідком стурбованості європейського співтовариства таким станом справ у сфері взаємодії релігії та політики стало прийняття Парламентською Асамблеєю Ради Європи 27 січня 1999 р. документа під назвою “Рекомендація 1396 з релігії та демократії”. У ньому, зокрема, із тривогою та застереженням зазначалося, що “розв'язання релігійних проблем не є справою політиків”, а релігії, в свою чергу, “не повинні посісти місце демократії або домагатися політичної влади”[1; с.24]. Саме така модель політико-церковних (релігійних) взаємин, на думку авторів документа, може запобігти використанню релігії для захисту інтересів світської влади, так само як і намаганням релігійних організацій контролювати політичну владу.

Проблема симфонічності (гармонійності) у співіснуванні релігійно-церковних та політичних структур, їх взаємовпливу, адекватності існуючим правовим нормам та церковним канонам залишається особливо актуальною для України. Ця актуальність не в останню чергу зумовлюється фактом заповнення релігією ідеологічного вакууму, що утворився внаслідок кризи комуністичної ідеології. Слід також брати до уваги історично сформовані в Україні традиції взаємозв'язку політичного та конфесійного. В історії нашої держави релігійний чинник неодноразово виконував етноформуючу, націозберігаючу, політико-консолідуючу (рівно як і етнодиференціюючу та політико-дезінтегруючу) роль. Таким чином релігія

поступово ставала одним із суспільних феноменів, який у масовій свідомості українства набирала не лише надреальних, але і політико-соціальних рис, асоціювався із політичною інфраструктурою. Відтак сьогодні можемо стверджувати, що релігія (у формі християнства з усіма його конфесійними різновидами) поступово набула рис явища, яке має політично утилітарне значення.

Релігія в Україні стає переважаючою формою суспільної свідомості, політизується і відтак посилює свій вплив на політичний процес ще й з огляду на неможливість в окремих випадках раціонального пояснення окремих його проявів. З'являється своєрідна ірраціональна містифікація політико-соціальної нестабільності, особливого звучання набувають заклики зосередитися на вічних релігійних моральних вартостях. Соціально-економічні негаразди завжди есхатологізують суспільну ідеологію, надаючи тим самим релігії можливість більш ефективного впливу на суспільство в цілому та політичні процеси зокрема. У цій ситуації релігія часто виступає як морально-психологічний компенсуючий фактор, а також як та моральна потуга, що покликана "облагородити", гуманізувати політичний процес, перевести його дію з площини абстрактно-соціальної у індивідуально-особистісну. Таким чином, релігія виконує щодо політичного процесу морально-коректуючу функцію, забезпечує створення у країні нового морального клімату, формує підвалини суспільної та трудової етики.

Політизації релігії, поширенню її впливу на процеси суспільного та політичного розвитку, трактуванню її в окремих випадках як альтернативи політичним силам сприяє і те, що сьогодні в Україні політичний процес, за твердженням політолога К.Бондаренка, починає існувати самодостатньо, стає самоціллю, остаточно втрачає гуманістичну орієнтованість [2; с.5]. Відтак прерогатива у гуманізації суспільства залишається за релігією, яка більшою мірою є орієнтована на окремо взятую людину з її проблемами, ніж абстрактна держава, що маргіналізує особистісні інтереси індивіда, ставлячи над ними свої власні.

Всі вищенаведені чинники, впливаючи на політизацію релігії, її трансформацію в суспільну ідеологію, сприяють опосередкованому, а не прямому її впливу на політичні процеси. Таким чином, релігія та церква за останні роки набули в українському суспільстві нового статусу, суттєво посилили свою вагу в суспільній інфраструктурі. Рейтинг довіри народу до церкви залишається високим (хоча в 1998 р. порівняно із 1995 р. знизився на 5,4%) і в окремих випадках значно перевищує показники довіри владі та політикам загалом [3; с.51].

Рівень довіри церкви, духовенству, безперечно, не є адекватним їхнім політичним можливостям. Він жодною мірою не означає, що релігія та церква в Україні володіють важелями ефективного впливу на політичну ситуацію і є машиною для мобілізації голосів виборців. Їхній вплив на політичний процес в ідеальному варіанті може бути оптимальним лише за умови дієвого пропагування системи моральних вартостей, постійного переведення їх в площину суспільного буття, розробки та реалізації положень церковної соціальної доктрини, наголошення на існуючих суспільних недосконалостях, політичних недоречностях, які йдуть у розріз із релігійно-моральною аксіологією.

Зазначимо, що той масив проблем соціального плану, який стоїть перед сучасним посткомуністичним українським суспільством є явно неспівмірним із релігійно-церковним потенціалом. А тому ефективність функціонування релігії та церкви як важливих чинників суспільного розвитку повинна забезпечуватися синхронним зустрічним рухом церковних організацій, політико-державних чинників, суспільства

загалом. Тільки в такому випадку соціальне служіння церкви набуде якісно нового змісту і допоможе їй уникнути виразної гравітації у бік будь-якої політичної сили, відверто прагматичного ангажування у політичний процес.

Нагадаємо також, що безпосередній вплив релігії на політичний процес в Україні обмежується діючим законодавством, яке забороняє релігійним організаціям брати участь у діяльності та фінансуванні політичних партій, проводити політичну передвиборчу агітацію, "спонсорувати" передвиборчі кампанії [4; с.2-3]. Але попри це і релігія, і церква як її інституційований вияв, структурна складова, залишаються активними дійовими особами на сцені української політики. Реалізувати функцію представництва і захисту духовних, соціальних інтересів великої кількості людей, яких церква об'єднує, вона може лише через співпрацю з існуючими державно-громадськими структурами, невід'ємними від політики. Це робить конечним опосередковану інтеграцію церкви у політичний процес, зумовлює необхідність критики нею тих чи інших моментів політико-соціального буття.

Пошуки церквою свого місця у суспільно-політичних процесах є доволі складними. В умовах творення громадянського суспільства, при адекватній позиції політико-державних чинників, вона може і повинна перевести свою участь у суспільно-політичному процесі із площини орієнтації на окремі політичні сили та проекти у площину творення та реалізації потужної соціальної програми, яка сприятиме забезпеченню громадянського миру, моральному оздоровленню суспільства, його стабільному соціальному та політичному розвитку.

Аналізуючи вплив релігії та церкви на політичні процеси в Україні, слід брати до уваги чинник конфесійної гетерогенності українського суспільства. Переважною частиною політичного істеблішменту, деякими церковними ієрархами релігійна множинність у державі трактується не як об'єктивна даність, а як послаблюючий суспільство деструктивний фактор політичного характеру. Політико-церковний рух за єдину помісну православну церкву, з одного боку, є свідченням вагомості проблеми у політичному житті суспільства. Але з іншого боку, його можна назвати спланованою політичною акцією, яка покликана мінімізувати, або ж повністю ліквідувати міжконфесійне протистояння, забезпечити конфесійно-ідеологічну однорідність українського суспільства, перепідпорядкувати залежність церкви від "чужоземних патріархів та центрів" до української "незалежної" церковно-ієрархічної структури.

Проблема створення єдиної національної церкви є фактично проблемою державотворчого політичного процесу ще з часів здобуття Україною незалежності. Вона загострюється в міру загострення міжконфесійних протиріч. За умови існування трьох православних центрів жоден із них не може розраховувати на виключне протегування з боку держави, тим більше, на якийсь особливий політичний статус. Творення державної церкви, яка повинна стати духовно-ідеологічним монополістом у багатоконфесійній державі, поза всяким сумнівом, порушує принцип збалансування і узгодження протиріч у відкритому громадянському суспільстві, виводить український політикум і все суспільство на унітарні, одновимірні координати.

Ідея уніфікації релігійно-церковного середовища знайшла певне відображення не лише у політичних, але і в науково-академічних колах. Українськими релігієзнавцями активно розроблялася ідея "громадянської релігії" - своєрідного квазірелігійного утворення дуже схожого на "позитивну релігію" О.Конта. Вона мала виконувати безпосередню функцію впливу на політичні та державотворчі процеси, утверджувати авторитет «держави як святині», відповідати за «легітимізацію вищих

політичних авторитетів». Світоглядною основою нової релігійної системи мала б стати віра в особливу місію українського народу як носія свободи, справедливості та глибокої релігійності [5; с.280]. Автори концепції наголошують, що громадянська релігія повністю корелюється з основами того громадянського суспільства, яке утверджується в сучасній Україні, а її встановлення трактується як фактор політико-конфесійної стабілізації.

Ряд дослідників піддають критиці пропоновану релігійно-ідеологічну модель, вбачають у ній спробу тоталітаризації суспільства, небезпеку деіндивідуалізації та дегуманізації християнських традицій в Україні [6; с.123]. Такий рівень етатизації релігії може привести до її перетворення на ідеологічний символ, слухняне знаряддя в руках політиків, звести її функції виключно до сакралізації влади, освячення політичного процесу. А Україна в цьому випадку має всі шанси із відкритого громадянського суспільства, про творення якого заявляється на всіх рівнях, трансформуватися у суспільство закрите та моноідеологічне.

Сьогоднішня активна участь високих державних чинників у справі об'єднання православ'я, будемо вірити, продиктована не якимись вузькополітичними інтересами, а щирим намаганням подолати явно штучний, заполітизований церковний розкол. Останнім часом ідея створення помісної православної церкви із рівня локальних політичних ініціатив вийшла на більш масштабний офіційний рівень. У виступі-привітанні Президента на академії з нагоди великого християнського ювілею було заявлено, що держава сприятиме активізації діалогу, об'єднавчим процесам, які "могли б (і повинні) привести до утворення єдиної помісної православної церкви" [7; с.3].

Логічним продовженням цієї заяви став візит до Константинополя віце-прем'єра Миколи Жулинського (червень 2000 р.) та липнева 2000 р. зустріч Л.Кучми із головою відділу зовнішніх церковних відносин Московської патріархії митрополитом Кирилом (Гундяєвим). Загалом хроніка подій засвідчує вагомість цієї проблеми у політичному процесі держави в останні декілька місяців. Свідченням рішучості дій політичного керівництва у справі творення єдиної помісної православної церкви стала телеграма Президента України, надіслана у серпні на адресу Ювілейного Архієрейського собору РПЦ. У ній висловлювалось бачення релігійної ситуації в Україні та прохання сприяти визнанню автономії УПЦ [8; с.22]. Однак собор не лише відхилив можливість проголошення автономії Української православної церкви, але й звинуватив Президента у втручанні у внутрішньоцерковні справи. А ієрарх УПЦ митрополит В.Сабодан заявив, що до проблеми об'єднання православ'я неможливо підходити із політичними мірками, а автокефалія православної церкви в жодному випадку не може розглядатися як атрибут державного суверенітету [9; с.2].

Даючи оцінку спробам політичного впливу на процеси автокефалізації українського православ'я, варто пригадати міркування щодо цієї проблеми відомого польського соціолога В.Павлючека. Він погоджується із тим, що проблеми релігії та віри належать до ключових політичних проблем сучасної України. Вчений також допускає необхідність "метафізичної легітимації" історії, політичного процесу, та суспільного буття загалом. Але одночасно він акцентує увагу на "катастрофічній деградації" традиційної православної метафізики. Проявом цієї деградації є порушення логічного порядку речей: "спочатку має бути метафізика", а вже із неї повинен витікати "окреслений порядок історії", політичний процес. В Україні, на думку дослідника, все відбувається із точністю "до навпаки": є держава, яка потребує

метафізичної (релігійної) легітимації, звідси – спроби використати православ'я з цією метою чи витворити якусь нову релігію або віру. В.Павлючек зазначає, що метафізика “не народжується на замовлення політиків”, а появляється із “екзистенційного болю”, а зміна цього природнього порядку є “смертельним гріхом і для політиків, і для метафізиків” [10; с.12].

Релігійно-церковні діячі сьогодні добре усвідомлюють небезпеку використання політичних чинників, влади у міжконфесійних непорозуміннях, втручання у політичний процес для задоволення вузькоконфесійних інтересів. Неприпустимість таких дій була підкреслена у прийнятому 21 липня 1997 р. главами ряду українських церков та релігійних організацій “Меморандумі про несприйняття силових дій у міжконфесійних взаємовідносинах” [11; с.25-26].

Дієвим засобом впливу на політичний процес в Україні, його своєрідним моральним коректором є діяльність створеної у грудні 1996 р. з ініціативи Президента України Всеукраїнської ради церков та релігійних організацій. Вона функціонує при Держкомрелігії як представницький міжконфесійний консультативно-дорадчий орган. До її складу входять 15 керівників найпоширеніших в Україні церков та релігійних організацій, що представляють майже 93% загальної релігійної мережі [12; с.25]. Рада координує об'єднання зусиль церковних організацій та органів влади, політичних структур у розв'язанні важливих соціально-політичних проблем, розробляє поточні та довгострокові прогнози з питань державно-церковних взаємин.

Присутність релігійного чинника у політичному процесі України визначається зростаючою тенденцією використання релігійно-церковної інфраструктури для досягнення певних політичних цілей. Релігія є тим універсальним феноменом, який в умовах традиційно релігійного українського суспільства дуже часто надто прагматично використовується політиками для завоювання симпатій народу. Сьогодні, час від часу, чуємо заяви ідеологів всього політичного спектру про те, що теоретико-ідеологічні конструкції саме їхніх партій є чи не найбільш відповідними релігійним (християнським) засадам. У програмах переважної більшості політичних партій в Україні так чи інакше окреслено ставлення до духовності, відтак до релігії та церкви, релігійних моральних вартостей, викладено бачення моделі державно-церковних взаємин, ставлення до членства у партійних лавах віруючих людей, визначено роль релігійного чинника у досягненні партією своїх стратегічних цілей. Не звернувши уваги на окреслені проблеми, партії важко розраховувати на оптимальне самодостатнє існування в українському політичному полі.

Особливо виразно дія релігійного фактора у політичному житті простежується у ході передвиборчих баталій. Досвід останніх парламентських (1998р.) та президентських (1999р.) виборів яскраво висвітлив конфесійне структурування українського політикуму та політичні симпатії чи антипатії українських церков.

Напередодні парламентських виборів майже всі церковні ієрархи висловили своє бачення політичного обличчя майбутнього законодавчого органу держави, міркування з приводу того, за кого слід голосувати. Предстоятель УПЦ КП Філарет рекомендував вибирати тих, хто стоїть на державних позиціях, представників центристських та правих партій. Глава УАПЦ підтримав тих, хто сповідує “державну та церковну українську ідею”, а митрополит УПЦ В.Сабодан – тих, хто “дбати́ме про наші інтереси”. Єпископат УГКЦ закликав вірних голосувати за тих, хто “усвідомлює межі політичної влади” та займе непохитну позицію у справі реабілітації церкви [13; с.4]. Однак на місцевому рівні перед виборами складалися

відмовитись в майбутньому від православ'я. Лідер КПУ неодноразово піддавав критиці політизацію релігійних організацій, намагання окремих політиків та партій шукати підтримку в релігійно-церковному середовищі [14; с.4-5; 6-7]. Така моноконфесійна та жорстка ідеологічна орієнтованість лівих не може не викликати тривоги і подиву одночасно.

Представники УПЦ неодноразово намагалися дистанціюватися від подібних заяв комуністів, хоча реалії політичної практики довгий час не підтверджували щирості таких намірів. І лише у липні 2000 р. відбувся установчий з'їзд Всеукраїнського громадського об'єднання "Путь православ'я", яке оголосило про намір захищати інтереси (в т.ч. і політичні) УПЦ. Церква, очевидно, не хоче компроментувати себе зв'язком із лівими, особливо напередодні нових парламентських виборів. Засновники нової структури не виключають, що у недалекому майбутньому вона може перетворитися на партію [15; 33].

Президентські вибори у жовтні 1999 р. були тією складовою політичного процесу, яка не буде обійдена увагою з боку церкви. Однак при наявності великої кількості кандидатів, програми яких не надто відрізнялися одна від одної, церковні структури були не в змозі забезпечити ефективний вплив на волевиявлення вірних. Єдине, що було зроблено – це окреслення церковними ієрархами того, що вони назагал сприймають і не сприймають у всіх претендентів на високу посаду. Схема оцінок була ідентичною парламентському варіанту. Незалежні українські православні церкви та УГКЦ заявили про несприйняття комуністичної ідеології, а УПЦ в черговий раз мала нагоду акцентувати на несприйнятті націонал-радикальної політики [16; с.27]. У ході передвиборчої президентської кампанії дуже симптоматично виглядає і не потребує коментарів підтримка УПЦ та комуністами ідеї проведення під егідою РПЦ у червні 1999 р. хресного ходу слов'янськими ріками. Вже надто виразно звучить тут ідея "слов'янської єдності" якраз напередодні виборів 31 жовтня 1999 р.

Сам Леонід Кучма, і як діючий президент, і одночасно як один із кандидатів на цю посаду чудово розумів необхідність враховувати релігійно-церковний фактор у виборчій кампанії. Очевидно, саме у зв'язку із цим 10 лютого 1999 р. відбулася його зустріч із релігійними лідерами країни, на якій Президент висловив впевненість у "відповідальності з боку віруючих і духовних пастирів", наголосив на недопустимості політизації релігійних проблем [17; с.26]. А 11 червня 1999 р. глава держави виступив із заявою про морально-політичну реабілітацію церкви в Україні, висловився за активізацію процесу реституції церковного майна [18; с.23-24]. Ця політична декларація була надзвичайно важливим кроком, який засвідчив бажання держави розв'язувати церковні проблеми і одночасно суттєво збільшив кількість симпатиків Президента у церковних колах.

Таким чином, можемо стверджувати, що вплив релігійного чинника на політичні процеси у ході виборчих кампаній є дуже важливим, виявляє цікаву динаміку, складні політико-конфесійні комбінації. Та наполегливість, з якою останнім часом український політикум розв'язував проблеми створення помісної православної церкви, активна діяльність у парламенті двох антагонізуючих навколо релігійно-церковних питань об'єднань ("За єдину помісну православну церкву в Україні", "За канонічні та традиційні церкви"), зіткнення політико-конфесійних інтересів навколо освячення Свято-Успенського собору Києво-Печерської Лаври дають у загальному підсумку підстави сподіватися на зростання ваги релігійно-церковного чинника в політичних процесах у недалекому майбутньому, а особливо напередодні наступних виборів до парламенту.

Тим часом є цілком очевидними два зустрічні процеси, які відбуваються в сучасному політичному житті України – політизації релігії – з одного боку, та намагання політичних сил використати, в окремих випадках надто відверто та цинічно, релігійний чинник у своїх цілях – з іншого. Ці два взаємозв'язані процеси і забезпечують сьогодні стійкий вплив релігійного чинника на політичне життя у нашій державі. Однак, попри його візуальну дієвість, дуже проблематичною залишається інтенсивність та результативність, нарешті корисність для церкви та суспільства такого впливу.

Події у релігійно-церковному житті останнього часу породжують надію на те, що вже незабаром в Україні буде досягнуто паритетності у взаємозв'язку церкви та політики і їхній взаємовплив не буде виходити за рамки діючого законодавства та канонічних церковних приписів, а також на те, що церква, інтегруючись у політичний процес, дбатиме виключно про його моралізацію та конструктивізм, а не про те, як за допомогою політичних структур побороти своїх опонентів “по вірі”. Лише за умови функціонування такої схеми зв'язку між релігією та політикою можемо бути впевнені, що гасло “XXI століття або віритиме, або стане останнім в людській історії” у своїй есхатологічній сутності не стане актуальним для України та світу.

1. Рекомендація 1396 (1999) з релігії та демократії // Людина і світ (далі - ЛіС). – 1999. – №8. – С.24-32.
2. Бондаренко К. Волю ми вже маємо, а долю ніхто не дарує // Високий замок. – 2000. – 25 серпня. – С.5.
3. Паращевін М. Церква в суспільстві: масштаби впливу // ЛіС. – 2000. – №5. – С.48 - 52. Українська держава і церква: співпраця на новому етапі // ЛіС. – 1998. – №7. – С.27-31.
4. Закон про свободу совісті та релігійні організації (ст.5) // За вільну Україну. – 1991. – 6 червня. – С.2-3.
5. Релігія громадянська // Релігієзнавчий словник. – К., 1996. – С.280.
6. Кочан Н. Релігія як ідеологія в сучасному українському суспільстві // Релігія і суспільство в Україні: фактори змін. – К., 1998. – С.112-126.
7. Нетлінні і вічні християнські цінності // Урядовий кур'єр. – 2000. – 5 січня. – С.3.
8. У Державному комітеті у справах релігій. Офіційний вісник // ЛіС. – 2000. – №9. – С.22-29.
9. Матеріали архієрейського собору УПЦ // Світло православ'я. – 2000. – №9. – С.1-2.
10. Павлючек В. Політика і містика в Україні // ЛіС. – 1999. – №9. – С.7-13.
11. Меморандум християнських конфесій про несприйняття силових дій у міжконфесійних взаємовідносинах // ЛіС. – 1997. – №8. – С.25-26.
12. У Державному комітеті у справах релігій. Офіційний вісник // ЛіС. – 1997. – №10. – С.25-32.
13. Чи церковна то справа – політика // День. – 1998. – 17 грудня. – С.4.
14. Симоненко П. Комуністи і віруючі // Голос України. – 1995. – 27 квітня. – С.4-5. Його ж. Комуністи про церкву та її роль у житті сучасної України // Голос України. – 1999. – 26 травня. – С.6-7.
15. У Державному комітеті у справах релігій. Офіційний вісник // ЛіС. – 2000. – №8. – С.32-36.
16. У Державному комітеті у справах релігій. Офіційний вісник // ЛіС. – 1999. – №11-12. – С. 27-32.

17. У Державному комітеті у справах релігій. Офіційний вісник // ЛіС. – 1999 – №3-4. – С.26-35.
18. У Державному комітеті у справах релігій. Офіційний вісник // ЛіС. – 1999. – №6 – С.23-29.

RELIGION FACTOR IN CONTEMPORARY POLITICAL PROCESS OF UKRAINE

Andriy Vaskiv

*Ivan Franko National University of Lviv
vul. Universitetska, Lviv 79000, Ukraine, tel. (0322) 79-41-47*

The article is devoted to the study of the connection between religion and politics in contemporary political process in Ukraine. It considers the instruments of influence of church and religion on Ukrainian political environment, and political and religious aspects of this impact, the place of religious factor in the activity and programmes of Ukrainian political parties. It analyzes the role of religion and church in electoral political process, the problems of constitution independent church in Ukraine.

Key words: politics, religion, church, political process.

*Стаття надійшла до редколегії 20.03.2000,
прийнята до друку 10.10.2000*